

Oponentský posudek diplomové práce Bc. Patrika Bulaka *Spánek a snění v českém jazykovém obrazu světa*

Patrik Bulak navazuje v diplomové práci tematicky i metodologicky na svou bakalářskou práci *Dech a dýchání jako zdrojová oblast konceptuálních metafor* (2013), prozkoumává jiný lidský projev, spánek a sen. Porovnejme tedy nejprve obě práce poněkud mechanicky:

1. Co do rozsahu se v podstatě shodují. Co bylo slušným rozsahem bakalářské práce, to je u diplomové práce na samé spodní hranici přijatelnosti. Vlastní text má přes 96 tisíc znaků, resp. přes 116 tisíc znaků včetně poznámek pod čarou (obojí včetně mezer).
2. Vzhledem k blízkosti až totožnosti metodologického východiska a postupů nepřekvapí, že se v obou pracích v teoretických kapitolách nacházejí podobné či shodné textové úseky.
 - Téměř doslovně si odpovídají deseti-/dvanáctiřádkový výčet typů konceptuální metonymie podle Lakoffa a Johnsona (s. 18 BP / 25 DP), cca osmiřádkový popis teorie substituce (s. 19 BP / 24–25 DP) nebo devítiřádkový popis teorie významového profilování (s. 22 BP / 13 DP; včetně defektní formulace „strukturalisticky snad řečeno“).
 - Pasáže o konceptuální metafoře se vzájemně podobají (s. 16 BP / 20 DP), následující výklad o třech jejích typech byl v DP vhodně rozšířen.
 - Podobně se opakují formulace (resp. jednotlivé věty) v kapitole o metaftonymii (na s. 26n DP: srov. s. 19n v BP), celkově je však daný výklad podstatně rozšířen a propracován.Bylo by to v pořádku a těžko se autor mohl opakování takovýchto základních pasáží, nutných k vysvětlení problematiky, vyhnout, leč měl je opatřit příslušnými odkazy nebo aspoň někam připojit sumární odkaz.
3. Nejen ve zmiňovaných teoretických pasážích, ale také v seznamu literatury a v zapojení poznatků z nových titulů do textu DP je patrné, že autor práce téma intenzivně promýšlel, nezůstal u jednou dosažených výsledků a přinesl nové hodnotné poznatky.

Posuzovaná práce z kulturně-kognitivní či např. antropologické lingvistiky (dále KKL) má vcelku obvyklou strukturu, typickou pro práce zabývající se jazykovým obrazem toho kterého pojmu. V první kapitole se rozlišuje odborný (encyklopedický) pohled na spánek a pohled později nazývaný jako laický či naivní, který se odráží v jazyce. Ve druhé, teoretické kapitole se mluví o východiscích výzkumu, o pojetí významu, zkoumání jazykového obrazu světa (vysvětluje se rozlišení konotací na systémové a textové¹ a důležitá metoda verifikace konotací) a dvou „základních kognitivních mechanismech“ metafoře a metonymii plus o jejich „interakci“, metaftonymii. Klíčovou, analytickou částí práce (autor o ní mluví jako o „stěžejní“) je třetí kapitola věnovaná sémantické analýze slov z významového pole spánku a bdění, dále pak např. slovtvorné analýze *spát* a *bdít* a jeho derivátů.² Čtvrtá kapitola, která vhodně spojuje zjištění předchozích kapitol, klasifikuje jednotlivá vyjádření jako metafory, metonymie, případně metaftonymie a přehledně dokládá *spánek* jako jejich zdrojové i cílové oblasti. Stručný závěr pak shrnuje konceptualizace spánku v češtině.

¹ Přesto formulace pozn. 77 na s. 36 nevyklučuje, že je autor v reálných případech rozlišovat neumí.

² K té rovnou tady dvě poznámky: 1. U *bdít/budit* autor z nepochopitelných důvodů jinak zachází s dvojicí *bděný* – *bdění* (obojí správně jako odvozeniny od slovesa) a dvojicí *buzený* – *buzení* (adjektivum bylo údajně utvořeno od substantiva!), s. 31. 2. Autor zřejmě nezná reflexivizaci jako slovtvorný způsob (což se pak negativně odráží i v hodnocení významových profilů sloves *vyspat se* a *přespat se* na s. 38 a stěží může omluvit absenci slovesa *prospati se* vedle *prospati* na s. 39, srov. SSJČ s. v.).

Mám nejprve dvě pouze terminologické výhrady k tomu, jak autor mluví o metodách, které v práci používá. Nezdá se mi, že by práce nebyla „empirického charakteru ve smyslu datové základny“, jak autor deklaruje na s. 10, protože z nějakých – byť nastokrát filtrovaných – empirických dat vychází.³ Rovněž nesouhlasím s tím, že se jedná o práci deduktivní (s. 17, 18), protože autorův postup od jednotlivých slovníkových dokladů k významům a konotacím a dále ke konceptům hodnotím jako zobecňující, induktivní.

Je pochopitelné, že bych řadu dílčích jazykových dokladů interpretoval, užívaje jiný metodologický aparát, poněkud jinak než autor. Tak bych např. váhal, zda mohu z vyjádření typu „na shledanou ráno“ usuzovat na konceptualizaci spánku jako prostoru (s. 7) nebo zda vede tak přímá cesta od probuzení Šípkové Růženky princovým polibkem k pojmenování typu „sexuální probuzení“ a „duchovní probuzení“, jak je naznačeno v práci (s. 7). Podobně bych navrhoval užít jiné příklady některých metafor, protože ve stávajících se podle mě zbytečně znejasňuje jejich explikace tím, že se v nich lexikálně dubluje hledaný rys, resp. že se tím podstata metafory vyjadřuje vcelku explicitně (*navázali spolu kontakt, ponořil se do hlubokého spánku* – obojí ze s. 22).⁴ Kromě toho se mi jeví jako značné ohnutí skutečnosti ve jménu (v pohledu KKL tradičních?) metonymických schémat obě následující interpretace: diplomant nejprve naznačuje, že soulož je částí spánku (toto podle mě implicitně vyplývá z jeho interpretace na s. 25/26), a poté „obrací“, nachází konceptuální metonymii SPÁT ZA SOULOŽIT a píše, že „spánek je spíše jednou ze subdomén soulože“ (s. 35).⁵ Zde snad bylo namísto využít „tradičních“ pojmů jako tabu nebo eufemismus.

Některá jiná tvrzení v práci zase nepůsobí násilně, ale poněkud triviálně, např. „Spánek ‚každodenní‘ se zdá být především lidskou doménou [...]“ (s. 3). Ne zcela přesvědčivé se mi zdá zdůvodnění odborného a jazykového⁶ vnímání jednotlivých projevů spánku na s. 6, i když je zřejmé, že autor odděluje encyklopedičnost od jazykovosti. K pocitu nepřesvědčivosti zde i jinde ovšem přispívá užívání modálních a (vágních) kvantifikačních výrazů jako *možná, zřejmě, četný, nejpatrněji* (v krajním případě jejich kombinace, srov. s. 7), což probouzí na některých místech zbytečnou nedůvěru k autorovým závěrům.⁷

K takovým ne zcela konzistentním dílčím tvrzením či zjištěním se v práci na několika místech připojují poměrně ostré, polemicky formulované pasáže. Protivník KKL je v nich obvykle označován jako strukturalismus (např. na s. 9, 12 atd.), popř. jako „česká lexikologie“ (s. 19, pozn. 41) a jsou mu přisuzovány obecné a vágní nálepky, např. že [stále? F. M.] pracuje s ostrými hranicemi kategorií, na rozdíl od KKL (pozn. 31 na s. 14), že [všechny? F. M.] konotační složky významu „nehrají výraznější roli v rámci strukturněsémantického popisu“, že jsou neuchopitelné a neobjektivní (s. 16). Z formulací na s. 14 podle mě vyplývá, že strukturní sémantika nepracuje se syntagmatikou/kolokabilitou – o to smutnější pak je, že na s. 32 jsou zásadní kolokace jen vypočítány, v dalším rozboru sice komentovány, ale o jejich důležitosti pro popis významu už není souhrnně pojednáno. Vedle toho jsou i některá další myslím obecně přijímaná tvrzení neoprávněně vydávána za specifika

³ Vedle toho nerozumím, proč autor zeslabuje Lakoffovu-Johnsonovu teorii konceptuální metafory poznámkou „přestože nebyla založena na empirických výzkumech“ (s. 19). Proč by musela být?

⁴ Jen jako jednotlivost dále uvádím, že kdybychom interpretovali metonymii z vyjádření *Temelín ohrozil naše zahraniční vztahy* jako MÍSTO ZA UDÁLOST (s. 25), museli bychom u méně informovaného člověka vzbudit dojem, že mluvíme o jaderné havárii, a ne o stavbě, spuštění či existenci jaderné elektrárny.

⁵ Rovněž slovtvorně-etymologické sémantický výklad „Nakonec v substantivu *soulož* nacházíme ze slovtvorné perspektivy základ ve výrazu *lože* (stejně jako v případě souvisejícího ‚lokačního‘ lexému *ložnice*). Tato konotace má tedy také ‚místní charakter‘“ (s. 35) považuji z hlediska slovtvorného synchronně i diachronně za nesprávný a z hlediska sémantického za krajně nepravděpodobný.

⁶ Přímé slovo *jazykového* autor na daném místě nepoužil, pro zjednodušení dodávám já.

⁷ Ještě jeden naprostý detail k s. 28: autor by přece neměl své hypotézy doporučovat pomocí následného empirického výzkumu rovnou *falzifikovat*, ale *verifikovat*!

kognitivnělingvistického pohledu na jazyk, např. „veškeré jazykové prostředky mají význam“ (s. 11), „Přenosy v rámci pojmů [?] mají z **kognitivnělingvistického hlediska** charakter metafory nebo metonymie.“ (s. 19, zvlř. F. M.), „V pojetí kognitivní lingvistiky mají polysémní struktury radiální charakter [...]“ (s. 34⁸). V konfrontaci s posledním z uvedených výroků navíc nepříjemně překvapuje skutečnost, že u polysémie *spát* coby výsledku analytické kapitoly práce (na s. 46) jsou všechny radiální významy B–E1 vzhledem k prototypickému významu A znázorněny „stejně daleko“ od sebe, tzn. mezi čarami spojujícími A a B, A a C atd. je vždy stejných 90 °. Právě tady mohl autor myslím zobrazit blízkost významů D a E1, u nichž je podle mě rozdíl pouze v míře „neaktivity“, zatímco rozdíly mezi B, C a D/E1 jsou daleko hlubší.

V předchozím odstavci jsem se několikrát dotkl vymezení významu v KKL. V souvislosti s tím samozřejmě nekritizuji diplomanta, pouze upozorňuji, že jsem se marně snažil porozumět výkladu na s. 19, jehož delší pasáž si překládám jako „význam jazykového vyjádření je projevem mentálních prostředků“ a „tyto mentální prostředky jsou metafora a metonymie“, aniž bych ovšem první z daných reformulací výroků tvářících se jako generálně platné uměl nějak smysluplně interpretovat. (K významu ještě podotýkám, že šře významu a sémantický potenciál podle mě nejsou totěž, jak lze usoudit z formulace na s. 13.)

Naopak velice oceňuji, že se autor konstruktivně vypořádává s Gibbsovým článkem polemizujícím s kognitivní lingvistikou, jenom bych doporučil jinou strukturaci textu: podkapitola *Pojetí výzkumu* by nemusela Gibbsovými zcela polemickými výroky začínat a pozici autora práce tak myslím až neúčelně podrývat (k s. 10; určitý příliš defenzivní postoj autora jsme ostatně naznačili výše).

K práci s jazykovým materiálem mám ještě jednu poznámku. Některé interpretace se mi zdají příliš etymologizující, odbíhající od běžného, setřelého významu slov a slovních spojení užívaných v běžné komunikaci a přidávající jim původní, dávno zastřené významové rysy. Tak na s. 4 v pozn. 7 o slovníkovém dokladu *Chceš až do poledne vyhnívat* čteme, že „člověk v předlouhém spánku už ‚hnije‘“, a ustálená (lexikalizovaná) vyjádření s významově vyprázdněnými slovesy *přepadl ho spánek, spánek mu přinesl úlevu* vedou diplomanta k metafoře SPÁNEK JE BYTOST (s. 22/23); určité pochybnosti o hrozící nadinterpretaci mám i u výrazů *upadnout/ponořit se do spánku* a jejich souvislosti se směrovým významem ‚dolů‘ (s. 42). Takovou aktualizací setřelých, vytrativších se významových rysů se mimochodem podle mého názoru názorně ukazuje problematičnost panchronického přístupu, používaného – pokaždé vědomě a reflektovaně? – v KKL.

Podobně užitím pracovních postupů běžných v české KKL je zřejmě dána nespolehlivost jazykových dat pramenící z jejich zastaralosti, a nelze ji tedy diplomantovi vytýkat. Práce se totiž z velké většiny opírá o slovníkové doklady a jejich významová zpracování v SSJČ, padesát let starém slovníku. Autor deklaruje cíl zkoumat, „jakými způsoby se [daná] pojmová oblast konceptualizuje v ‚české mysli‘“ (s. 2), ale měl (by) si položit otázku, jakou „českou mysl“ svým výzkumem vlastně zkoumá či konstruuje. Bez aktuálních (empirických) dat – která mohla zahrnout i nové obraty doložené pouze v Neomatu nebo ani tam jako *tým snů, americký sen, vlhký/mokrý sen* resp. *vlhké/mokrě sny; letní spánek* hadů, *spát* a *spánek* o počítačích a podobných technických zařizních – je jeho práce nejspíš dokumentem o dřívějším stavu jazyka, do jehož popisu se ovšem dostávají i hlediska zcela současná, protože autor necítí potřebu držet distanc k jazykovému materiálu, který je mu – pochopitelně – velice

⁸ Srov. L. Kroupová – V. Mejstřík: K otázce tzv. centrálního významu při synchronním lexikografickém popisu významové struktury polysémních slov. *SaS*, 30, 1969, s. 293–308.

blízký.⁹ Ale jak jsem naznačil, tohle není diplomantovi možné vyčítat, tyhle postupy jsou běžným standardem práce KKL.

Stylizační a formulační stránka práce je na velmi vysoké úrovni (až na jednu podivnou věc, několikeré uvádění totožné informace v poslední větě jednoho a v první větě navazujícího odstavce, např. na s. 20). Četba práce byla velice příjemná. Rušily ji jen drobné překlepy, kromě nemnoha chyb především v interpunkci je zapotřebí připomenout téměř pravidelné chybné psaní mezer kolem značky poznámky pod čarou.

K obhajobě mám následující dotazy:

- K pozn. 26 a uvedenému „významovému součtu“ prefixu a slovotvorného základu: Jak se autor práce staví ke kompozicionalitě významu?
- K formulacím na s. 15: Lze z jazykových dat vyčíst pouze „naivní, nevědecké zacházení s [příslušnou] pojmovou oblastí“, nebo i stopy odborného pohledu? Mohou se tyto dva pohledy doplňovat či mísit, popř. ovlivňovat?
- Jak je to tedy se systémovými a textovými konotacemi? Jaké konotace jsou v dokladech *Spal tvrdě jako zabítý* z I. Herrmanna a *Spali všichni jako zabítí* z K. V. Raise? (K s. 36.)
- Cit. pozn. 79 ze s. 38: „Je pozoruhodné, že význam 6 [slovesa *vyspat se* v SSJČ, F. M.], dokládající metonymii SPÁT ZA SOULOŽIT, nenajdeme v SSČ.“ Pozoruhodné to možná je, ale je to snadno odůvodnitelné z toho, jak dané heslo v SSJČ vypadá (nechci napovídat přesněji). Tedy: proč zrovna tento význam vypadl? (Neargumentujte prosím rozsahem ani „školským“ určením SSČ.)

Většina mých předchozích poznámek necht' je vnímána pouze jako diskusní. Práce Bc. Patrika Bulaka nejen poctivým zpracováním vytčeného tématu, ale především svou myšlenkovou hloubkou a přitom jasností jednoznačně splňuje požadavky obvykle kladené na diplomové práce a jako takovou ji doporučuji k obhajobě. Abstrahuje od diskutovaných metodologických nesouladů, respektive k obvyklým, předurčeným zdrojům a postupům diplomantova výzkumu, a přihlížejí k závažnosti některých nepochybných nesrovnalostí, na které jsem upozornil výše, navrhuji předběžně hodnocení stupněm *velmi dobře*, v případě excelentní obhajoby se rozhodně nebráním hodnocení stupněm *výborně*.

V Praze dne 25. května 2016

Mgr. František Martínek

⁹ Autorova zmíněná bakalářská práce přitom na rozdíl od posuzované práce diplomové obsahuje kolokace z ČNK!